

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2010 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2011

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2010

1

Vilnius 2011

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2010

1

Vilnius 2011

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2011
© Straipsnių autoriai, 2011

S. C. ROWELL

**ANEKDOTA EKKLESIASTIKA: 1. LDK KRIKŠČIONIŠKA KASDIENYBĖ
PAGAL SENIAUSIĄ IŠLIKUSIĄ XV AMŽIAUS LDK KATALIKŲ
BAŽNYČIOS TEISMO KNYGĄ**

Be jokių abejonių, „kalbėti apie Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV a. pabaigoje – XVI a. viduryje) egzistavusią ir praktikuotą krikščionišką gyvenimą nėra lengva“, kaip teisingai rašo Mindaugas Paknys¹. Tokiam tyrimui trūksta tinkamų šaltinių, o turėtą skurdžių duomenų bazę, pavyzdžiui, vėlyvesnių polemikų teiginius, bendrus Bažnyčios įstatymus, pavojinga arba netikslinga naudoti. Bendrus bruožus galbūt galima pateikti teoriškai, nuo vienos katalikybėn atsivertusios žemės bendriausios patirties išvedant galimą kito krašto plačiau nežinomo krikšto istoriją, bet toks metodas kartais daug „kalba“, bet visados mažai „sako“ bendrame kontekste, ir detaliau nieko neįrodo.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti ligi šiol Lietuvos istoriografijoje nenaudotą ankstyvesnę oficialiąją LDK katalikų Bažnyčios praeitį atspindintį šaltinį, kilusį iš pačios LDK, būtent iš XV a. antros pusės šiaurės vakarų Lucko vyskupijos dalies, – oficialų teismo knygą, atskleidžiančią kasdieninį krikščionių gyvenimą Vakarų LDK pasienyje su Mazovija – Palenkėje. Nors šis darbelis tik pradinis didesnio veikalo etapas, čia pateikti duomenys praplečia LDK dvasinio ir socialinio gyvenimo aspektus, apie kuriuos kiti, ypač normatyviniai šaltiniai, leidžia tik spėlioti – tai bažnytinių brolių arba šeimyninių konfliktų sprendimai, tikėjimo dėstymas ir lietuvių kalbos žinojimas, vartojimas už etninės Lietuvos ribų.

Palenkė, dabartinis *Podlasie*, yra vienas svarbiausių LDK „kresų“, pasienio žemių, gavusių šį pavadinimą iš LDK kanceliarijos, tai sričiai priklausant Lietuvai. Pastaroji įstaiga pavadino Drohičino, Belsko, Balstogės žemes, išsidriekusias prie Lenkijos

¹ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sud. V. Ališauskas, Vilnius, 2006, p. 121.

sienos, pavadino *Pod-liachi*. Iki 1340 m. šios teritorijos priklausė rusėnų Haličo Voluinės kunigaikštystei, dėl kurios palikimo XIV a. antroje pusėje kovojo tiek LDK, tiek Lenkijos Karūnos (visų pirma Mazovijos kunigaikštystės) vadovai². Pagal tikėjimą ši teritorija priklausė stačiatikių Bažnyčiai. Mazoviečių bandymai nuo 1230 m. ten įtvirtinti katalikų Plocko vyskupų autoritetą nebuvo sėkmingi. Nors, berods, 1387 m. ketinta prijungti šias žemes prie naujai sukurtos Vilniaus vyskupijos (kuriai suteikti du Pietų Drohičino žemės Jarnicų ir Vasiliovo kaimai, kaip ir Brastos srities Terebunas³), tačiau 1390 m. visą būsimą Palenkę Jogaila perdavė Mazovijos kunigaikščiui Jonušiui⁴. 1405 m. ši sritis jau buvo lietuvių valdovo rankose ir Palenkė pasiliko LDK sudėtyje iki pat Liublino unijos sutarties. 1409 m. sukūręs katalikų Voluinės Vladimiro vyskupiją, Vytautas prašė popiežių Aleksandrą paskirti Palenkės žemes naujam ordinarijui Grigaliui iš Bučkovo (Grzegorz z Buczkowo) kartu su Vladimiru, Lucku, Kremienecu, Brasta, Drohičinu ir Pinsku⁵. 1425 m. vyskupijos sostas perkeltas Luckan⁶. Jonušas Mazovietis pradėjo intensyviai kolonizuoti Palenkę padedamas smulkių Mazovijos bajorų. Vytautui atgavus šią teritoriją, LDK valdovas taip pat tęsė kolonizavimo politiką – kolonizatoriai iš esmės buvo ne žemdirbiai, o žemvaldžiai⁷. Jo

² Bendrą regiono istoriją apžvelgia T. J a s z c z o ł t, *Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku, Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok, 2005, s. 16–21.

³ Verta pastebėti, kad 1427 m. šitie kaimai jau buvo Lietuvos didikų rankose – Jarnice perėjo į Svyriškių kunigaikščių rankas, Terebunas prijungtas prie Kučukų valdų (abi giminės – stiprūs katalikai). Vasiliova (Skrzeszew prie Sokolovo) perėmė Lucko vyskupas pagal Vytauto suteiktą.

⁴ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej* (toliau – *KDKDW*), wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków, 1948, s. 8, 28; Jogailos politika su Jonušu – M. R a d o c h, *W sprawie daty nadania przez Władysława Jagiełłę ziemi drohickiej księciu mazowieckiemu Januszowi I, Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku: prace ofiarowane profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w siedemdziesięciolecie urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, Olsztyn, 2002, s. 11–20.

⁵ *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens* (toliau – *BP*), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 3, Roma, 1988, Nr. 1216, p. 199 (1409 08 03 bulė).

⁶ Ten pat, t. 4, Roma–Lublin, 1992, p. 297; *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Poznań, 1986, nr 37, s. 45–46 (1428 04 01 žemės suteiktis Lucko vyskupams). Bendrai apie Lucko vyskupijos istoriją – L. K r ó l i k, *Kapituła katedralna lucka od XV do XVIII w.*, *Studia theologica varsaviensia* 18 (1980), s. 167–188; L. K r ó l i k, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin, 1983. Žr. taip pat T. M. T r a j d o s, *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434)*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1983, s. 73–115 ir žemėlapi p. 104–105. Apie stačiatikių Bažnyčios padėtį – ten pat, p. 74–86. Apie Lucko stačiatikių vyskupą Efreimęjūr ir jo darbą Švitrigailos aplinkoje žr. O. H a l e c k i, *Ostatnie lata Świdrigiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków, 1915, s. 137, 150, 173, 229, 287, 298.

⁷ *Vitoldiana*, Nr. 144, 162, 164, 165, 167, 182, 186–189 ir pan.; A. K a s p e r o w i c z, *Nadania Wielkiego Księcia Witolda dla rycerstwa na Podlasiu, Między Polską a Rusią*, wyd. M. Starnawska, Siedlce, 2004, s. 111–117.

tikslas – kaip ir kitose LDK rusėnų žemėse – remti katalikybę, palaikyti jam ištikimus žemvaldžius. Nestebina, kad jo kultas turi galias šaknis to regiono žmonių istorinėje sąmonėje (iki nesąmonių lygio – Drohičino piliakalnyje, pasak vietinių, esąs palaidotas Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas). Stambesnė žemvaldystė Palenkėje atsirado tik po 1430 m. kaip Žygimanto Kęstutaičio ir Kazimiero Jogailaičio politikos pasekmė, o tuo laikotarpiu vietiniais „magnatais“ tapo esamų ar būsimų didelių LDK giminių atstovai – Goštautai, Radvilos, Chodkevičiai, Sapiegos⁸. 1494 m. Mikalojus iš Vyroza- bų, buvęs Kijevo gynėjas, o paskui totorių belaisvis, prašydamas šventųjų relikvijų iš Romos, save vadino Lietuvos gyventoju (*incola Lithuaniae*)⁹.

Po Tomo Jaszczolto tyrimų galima lengviau suprasti katalikų Bažnyčios klesteji- mą Palenkėje XV a., kur pastatyta daugiau nei 55 katalikų šventyklos. Vytautas pats fundavo bažnyčias Vengruve (1414), Sokoluve (1415), Kučyne (1419) ir Mielnike (1420). Jis rėmė Drohičino pranciškonų vienuoliją (nuo 1409 m.). Parapijas dažniau- siai fundavo bajorai. Bent vienu atveju rusėnų stačiatikiai, atsivertę į katalikybę, da- lyvavo funduojant parapiją. 1457 m. Janas ir Stanisławas Hryńko ir Haczko iš Viro- vo kartu su vietiniu paveldėtoju Stanislovu iš Niecečo (kaimo, 7 km į šiaurės rytus nuo Sokolovo) fundavo kaimo bažnyčią. Janas ir Stanisławas Hryńko buvo neofitai, o trečiasis brolis – *scismaticus* arba stačiatikis¹⁰. Gal tai nėra retas atvejis, kai valdžiai stengiantis lotynizuoti (versti katalikiškomis) vietinių gyventojų stačiatikių tradicijas, šeimos nariai galėjo skirtis pagal konfesiją, bet likti solidarūs giminei svarbiu dvasinio gyvenimo momentu. Daugiau tokių pavyzdžių turėjo būti Kijevo, Lucko ir Vilniaus vyskupystėse¹¹. Kitose bylose minimi atskalūnai (stačiatikiai). Teismas mini „žmoną atskalūnę“ – Jono Butrimo atveju santuokoje gyveno skirtingų konfesijų žmonės¹². Reikia turėti omenyje tai, kad Lietuvos Rusios žemėse toliau egzistavo stačiatikių Bažnyčios struktūros, šiuo atveju Vladimiro ir Brastos vyskupija. 1451 m. iš unitų kardinolo Izydoriaus gavęs pašventinimus, Vladimiro ir Brastos vyskupas Danila buvo pripažintas Maskvos hierarchu¹³. Nuo 1458 m. Maskvos remiamos Kijevo metropolijos santykiai su Konstantinopolio patriarcho bei popiežiaus Pijaus II palaiminta unijine

⁸ Plg. A. W a w r z y ń c z a k o w a, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV–XVII w.*, Wrocław, 1951.

⁹ M. S t a r n a w s k a, Mikołaj z Wyrozębów – obrońca Kijowa przed tatarami i jego suplika do papieża o przekazanie relikwii z 1496 m., *Między Polską a Rusią*, s. 51–62.

¹⁰ T. J a s z c z o l t, *Fundacje kościelne...*, s. 34.

¹¹ Plg. Kijevo vyskupijoje gyvenusio stačiatikių dvasininko Pavelio iš Cizuvos supliką Popiežiui Sik- stui IV, kurį pastarasis patenkino 1475 01 12 – *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. A. Theiner, t. 2, Roma, 1861, Nr. 221, p. 179–180. Šis žmogus, *ruthenus existas et Grecorum ritum hactenus observa- veris*, nusprendė šventaisiais 1475 metais apsilankyti Romoje ir gauti tam skirtą atleidą. Jam buvo patarta eiti išpažinties pas bet kokį lotynų kunigą.

¹² *Scismatici – Archivum diecezjalne w Siedlcah* (toliau – *ADS*), D 1, l. 34, 40 (žmona – stačiatikė). 1418 m. Vilniaus vyskupijos bajoro Butrimo skyrybų byla žmonai atsisakius pereiti katalikybėn – *BP*, t. 4, Nr. 328, p. 61.

¹³ *Русский исторический архив*, сост. А. И. Плигусов, Москва, 2009, № 21, с. 132–133; № 58, с. 206.

Kijevo metropolija pablogėjo¹⁴. XV a. 8-ajame dešimtmetyje tarp LDK politinių veikėjų bažnytinė unija dar remiama¹⁵. Lucko teismo knyga atspindi religinius santykius žemesniajame visuomeniame lygyje – šeimyniniame gyvenime, prievolėje mokėti dešimtinę (kaip mūsų priedas Nr. 7).

Kai kurios Mazovijos, „etninės“ Lietuvos ir Lietuvos Rusios kilmės LDK veikėjų didikų giminės rėmė Palenkės Bažnyčią. Petro Strumilos, Drohičino seniūno, Karalienės Elžbietos Kazimierienės virtuvininko ir Lydos seniūno, tėvas Povilas Strumila gavo Cechanovecą, kur pastatė bažnyčią, iš Vytauto rankų. Kitas jo sūnus Motiejus buvo Medininkų seniūnas. Veštortovičiai fundavo bažnyčią Granuose. Jonas Nasuta, Drohičino, vėliau Gardino seniūnas, fundavo bažnyčią Niemojkuose; Galiginaičiai, paskui Chreptavičiai buvo Budziešino ir Vyškovo (prie Livieco upės) parapijų globėjai. Rafało Račkos, Ruskovo globėjo, Mielniko seniūno, sūnus Baltramiejus Račka buvo Vilniaus katedros kanauninkas¹⁶. Siemiatyčes nuo 1444 m. valdė tam Kazimiero Jogailaičio paskirtas Mykolas Kmita Sudimantaitis, kuriam mirus miestelį perėmė jo brolis (1477–1490 m. Vilniaus vaivada) Alekna Sudimantaitis¹⁷. Galima teigti, kad šioje šiaurinėje Lucko vyskupijos dalyje buvo geriausiai įgyvendinta LDK valdymo ir religijos politika – iš prijungtų rusėnų stačiatikių žemių padarytas katalikų arba bent Bažnyčių uniją linkusių remti regionas, valdomas LDK valstybinių pareigūnų giminių. Panašią politiką siekta vykdyti Podolėje ir kitose ginčytinose rusėnų žemėse, bet be didesnės sėkmės. Plačiau tai buvo daroma ir Vilniaus vyskupijoje.

Ryšiai tarp šio pasienio regiono bei centrinių LDK žemių (kitaip tariant, Vilniaus ir Žemaitijos vyskupijų) matomi ne vien tik per valdančių giminių ryšius. Dvasininkų karjeros taip pat atspindi Vilniaus–Palenkės santykius. Žinoma, kad dažnas būsimas Lucko ordinarijus turėjo galimybę išmokti vyskupystės valdymo meno, užimdamas Vilniaus kanauninko suolą – tai Petro iš Vaverkos sūnus Vaclovas Račkovičius, Vilniaus miestiečio kilmės Jonas Lasavičius, Palenkės kilmės Stanislovas Stavskis. Vyskupui Martynui Krzczewičiui Vilniaus kustodo pajamos turėjo papildyti skurdų Lucko ordinarijaus atlygį (žr. žemiau). Gavę aukštesnes pareigas, šie vyrai Vilniaus

¹⁴Ten pat, Nr. 14, p. 108–110; Nr. 24, p. 137–140. 1451 m. Kazimieras Jogailaitis su Ponų taryba pasiūlymą remiantys naują popiežiaus Pijaus II paskirtą Vakarų Kijevo metropolijos dalies metropolitą Joną – ten pat, Nr. 29, p. 151–152. Bendrai apie bažnytinę uniją ir LDK santykius su Maskva – O. H a l e c k i, *Od Unii florenckiej do unii brzeskiej*, przet. A. Niklewicz, t. 1, Roma–Lublin, 1997, s. 66–136.

¹⁵R. Č e r n i u s, Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos Bažnytinės Unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje, *Tarp istorijos ir bitovės: studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius, 1999, p. 235–260; L. K o r c z a k, W kręgu litewskich zwolenników unji kościelnej w drugiej połowie XV wieku, *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, red. K. Ożog, S. Szczur, Kraków, 2000, s. 323–332 ir ten nurodytą literatūrą.

¹⁶T. J a s z c z o l t, Fundacje kościelne..., p. 43; *KDKDW*, nr 432, s. 505.

¹⁷T. J a s z c z o l t, Fundacje kościelne..., p. 42–43; R. P e t r a u s k a s, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: Sudėtis, struktūra, valdžia*, Vilnius, 2003, p. 297–298.

Bažnyčios ir bažnyčių nepamiršo, kaip matyti atlaidos raštų teikime¹⁸. Kiti dvasininkų mainai atsispindi išlikusiuose šaltiniuose. 1498 m. Kęsgaila paskyrė Simoną iš Drohičino savo Jelnios fundacijos altarista, o 9-ajame dešimtmetyje Lucko notaras Leonardus Gregorii dirbo Lietuvoje¹⁹. 1504–1506 m. Vilniaus vyskupas Albertas Taboras samdė savo notaru Luką Stanisłai, kilusį iš Ksežpolio, netoli Siedlcų. Tai gal stebina, nes pats Taboras tikriausiai kilęs iš Palenkės. Jau anksčiau kunigas Fijałekas spėliojo, kad šis vyskupas kilęs iš „neetninės Lietuvos“. Kaip matyti iš oficiolo 1471 m. bylų, Taborai gyveno Palenkės Chandzyno kaime, kur fundavo parapiinę bažnyčią²⁰. 1473 m. toks Alekna Taboras buvo Eišiškių seniūnas²¹.

Lucko vyskupijoje reikalai buvo tvarkomi veikėjui „grįžus iš Lietuvos“²². Vienos bylos nuosprendį paliudijo ponas Jonas Baccus (Bačkus?) iš Lietuvos²³. Tokias trapias smulkmenas galima surinkti iš Lucko vyskupijos teismo aktų. Kyla klausimai, kokie buvo Bažnyčios teismai Lenkijoje ir Lietuvoje, ir kas išliko iš tų kadaise kruopščiai rašytų bylų?

Oficiolo pareiga LDK Bažnyčioje

Vyskupystėse, tiek Lenkijoje ir Lietuvoje, tiek kitose šalyse, teismo reikalais užsiėmė arkidiakonai bei oficiolai. Lenkijoje šios pareigos atsirado jau XIII a. antroje pusėje. Oficiolas įsikurdavo vyskupijos soste, iš kur prižiūrėjo teismo reikalus visoje vyskupystėje²⁴. Pagal bažnytinius teisės aktus oficiolas turėjo būti *literatus, discretus*

¹⁸ S. C. Rowell, XV a. vyskupų atlaidos raštai Vilniaus katedrai ir miestui: tekstas ir kontekstas, *Lietuvos Pilys* 3 (2008), p. 94–104, ypač p. 96.

¹⁹ *KDKDW*, nr 452, p. 529; 1482 m. byla – ten pat, Nr. 322, p. 380–381.

²⁰ Lucas Stanisłai – ten pat, Nr. 575, 693, p. 709, 717; Taboro kilmė – J. Fijałek, Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języku ludu, *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Kraków, 1914, s. 160–162; sutrumpintas antrasis leidinys – Kościół rzymskokatolicki na Litwie, *Chryścianizacja Litwy*, red. J. Kłoczowski, Kraków, 1987, s. 203–204; žr. taip pat J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 15. Chandzyno Taborai byla – žr. p.16 ir priedą Nr. 2.

²¹ A. Dubonis, Įdomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus: bajorystės atsisakymas, gavimas ir gynimas (XV–XVI a. pirma pusė), *Lietuvos istorijos metraštis* 1998, 1999, p. 178.

²² *ADS*, D 1, 1, 50, 1474 01 03 byla: *Die lune tercia mensis Januarii honorabilis Petrus plebanus de Coszuchowo cum nobili Stanisłao de Potulori prorogaverunt eis ininvicem terminum sic quod cum idem Status reversus fuerit de Litwania extunc dictus plebanus de Coszuchowo debet manere et secum ad dominum episcopum luceorensem pro ferenda summa equitet et ibi finis tocius cause concludere.*

²³ *ADS*, D 1, 1, 1, 73, 1480 03 21: byla: *Die mercurii xxi marcii constituti personaliter collatores de Kobithnycza/petierit publica dicta testium et ego Bernardus notarius domino absente sed de mandato domini publicavi dicta testium in presencia utriusque partis actorum et ree partibus ibidem honorabili Paulo plebano in Koszevo, dominus Johannes Baccus de Lithphania et alys pluribus ad iudicium existentibus.*

²⁴ A. Vetulani, Początki oficjalu biskupiego w Polsce, *Nova Polonia sacra*, 3, 1934, s. 1–56. Naujausias tyrimas šia tema parašė Antonis Gašiorowkis kartu su Izabela Skierska – *Sredniowieczni oficjalowie gnieznieńscy*, *Roczniki Historyczne* lxi (1995), s. 37–85, ir A. Gasiowski, I. Skierska,

(*providus*), *iurisperitus* (raštingas, išmintingas, teisės žinovas). Vis dėlto vyskupijoje įsitvirtino tradicija, pagal kurią šias pareigas ėjo kanauninkas²⁵.

1391 m. rugpjūčio 30 d. vyskupo Andriaus privilegija Vilniaus katedros kapitulai kanauninkams suteikė teisę savo teisme teisti pasauliečius, kurie vagia, nemoka dešimtinių arba visai nenaknia Bažnyčiai²⁶. 1533 m. liepos 26 d. Žygimantas Senasis patvirtino vyskupo Motiejaus (1422–1453 m.) privilegiją kapitulai nusikaltėliams teisti²⁷. Oficiolo pareigybė Vilniaus vyskupystėje žinoma nuo 1439 m., kuomet minimas kanauninkas Jonas Gomolka²⁸. Tikriausiai šis kunigas buvo kilęs iš Mazovijos. Vėliau šias pareigas ėjo plačiau nežinomas kanauninkas Mikalojus (1456–1460 m.)²⁹. Panašiu laiku šaltiniuose atsiranda pirmasis žinomas Lucko vyskupijos (Drohičino žemės) oficiolas³⁰. Gomolkos įpėdinis kanauninkas Jonas tituluojamas oficiolu 1471–1478 m.³¹ Jerzy Ochmański jį sutapatino su 1468 m. paminėtu vyskupijos administratoriumi Jonu, kuris prižiūrėjo Vilniaus Bažnyčią, mirus vyskupui Mikalojui iš Šalčininkų. Toliau Vilniaus kapitulos archyvo raštuose randami Didžiosios Lenkijos kilmės teisininkai, arkidiakonas oficiolas Jonas iš Pyzdru (1484 m.) ir Jonas iš Tworkowo (1492–1495 m.)³². Aišku, kad tokias pareigas lėmė dvasininko išsilavinimas, o ne kilmė. 1451 m. Krokuvoje vyskupo Olešnickio prokuratoriaus pareigas ėjo Stanislovas iš Vilniaus³³. Asmeninė tarnyba taip pat galėjo turėti įtakos teisininko karjerai, kaip matyti iš Przemyskių (Palenkėje) klebono Tomo pavyzdžio. 1465 m. jis minimas kaip liudininkas prokuratorius Lucko vyskupo miesto Porchowo, pervadinto Janówu, fundavimo akte.

Oficjalaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej, *Czasopisma prawno-historyczne* xlviii (1995), s. 92–124. Taip pat žr. P. H e m p e r e k, *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV–XVIII wieku. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin, 1974. Dėl Vilniaus pavyzdžio žr. J. O c h m a ņ s k i, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 18–21.

²⁵ A. G ą s i o r o w s k i, I. S k i e r s k a, *Średniowieczni oficjale...*, s. 54–54.

²⁶ *Omnēs iniuratores et occupatores violentos decimarum vestrarum... rerum quarumlibet raptōres ac bonorum vestrarum et ecclesiae molestatores in diocesi nostra existentes citares, iudicare necnon sententiis excommunicationis praemissa canonica monitione excommunicare, aggravare, reaggravare et caetera alia, quae sunt iuris ad haec pertinentia*, *KDKDW*, nr 21, s. 36–37.

²⁷ J. K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 2, Vilnius, 1910, s. 41–43. Žr. rankraštį – *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *MAB RS*), f. 6–144.

²⁸ *KDKDW*, nr 158, 172, 174, 175; J. O c h m a ņ s k i, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 18–19.

²⁹ *KDKDW*, nr, Nr. 224, 226, 237.

³⁰ Grzegorz z Skrzyszewa, Vyskupo Andriaus paskirtas pareigūnas – T. J a s z c o ł t, *Fundacje kościelne...*, s. 20.

³¹ *KDKDW*, nr 255, 271, 281, 309. Jis taip pat minimas 1476 m. rašte – Varšuva, *Archiwum głównie akt dawnych* (toliau – *AGAD*) Rs 7348. Apie jo sutapatinimą su vyskupystės administratoriumi Jonu – J. O c h m a ņ s k i, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 19.

³² *KDKDW*, nr 340, 348 (Pyzdrietis), 375, 390, 402, 432 (Tworkovietis).

³³ M. K o c z e r s k a, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Kraków, 2004, s. 191, nuor. 121.

Jis antras tarp kanauninko Mykolo, Lucko klebono bei Lucko vyskupo dvaro kapelio-
no Motiejaus³⁴. 1468 m., Lucko vyskupui Jonui Lasavičiui tapus Vilniaus ordinariju-
mi, Tomas jam atstovavo Romoje³⁵.

Konsistorijoje dirbo keturi pagrindiniai pareigūnai – oficiolas, notaras, kuris įrašy-
davo bylas į teismo knygas ir, esant reikalui, galėjo paskelbti teismo nuosprendį, kaip
su leidimu 1480 m. kovo 21 d., Kobytnicos parapijos globėjams paprašius, padarė no-
taras Bernardas; lape 84r nupiešti trijų notarų ženklų pavyzdžiai. Konsistorijoje dirbo
ir apkaltintojas (*instigator officii*), ir prokuroras (kuris galėjo atstovauti apkaltinama-
jam arba ieškovui)³⁶.

Deja, pirmosios maskolių okupacijos metu pirmieji kapitulos aktai sudegė gaisruose
ir mes turime bylų nuotrupas tiktai nuo 1501 m., kai prasideda išlikę kapitulos aktai. Iš
pastarųjų žinoma, kad oficiolo pareiga nebuvo pamiršta³⁷. Kad ir kaip būtų keista, prara-
dę vos ne visus vietinius šaltinius, mes dar turime tam tikrų žinių iš Romos kurijos³⁸.

Bendrai apie (išlikusias) XV a. Lenkijos ir Lietuvos Bažnyčios teismo knygas

Nors agenda, statutai, maldų knygos ir įvairūs religijos vadovėliai rodo tai, ką
tikintieji turėjo žinoti, privalėjo daryti, jie negali pilnai atspindėti viduramžių dvasinio
gyvenimo. Iki tam tikro laipsnio šią temą tirti mums padeda Bažnyčios teismo knygos.
Iš Lenkijos XV a. bažnytinių teismų išliko gana daug medžiagos (daugiau kaip 200
rankraštinų kodeksų), kaip puikiai atskleidžia Izabela Skierska³⁹. Iki šiol nedaug šių
lapų publikuota. XIX–XX a. sandūroje B. Ulanowski pasirinktinai publikavo 222 už-
rašus apie santuokinius klausimus, o tikriausiai išsamiausiai spausdintas bylas kunigas
W. Rolny pristatė iš Lvovo konsistorijos knygų⁴⁰. Nors iš Vilniaus vyskupijos nėra

³⁴R. M i r o ņ c z u k, Janów Podlaski jako miasta biskupów łuckich w XV–XVIII wieku, *Miasta polskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, wyd. P. Goldyn, Kraków, 2008, s. 41.

³⁵1468 05 12–13, *KDKDW*, nr 252, 254, s. 291, 292.

³⁶Bendrai, žr. A. K s i a Ź k i e w i c z, Sprawy małżeńskie w konsystorzurze lwowskim w późnym średniowieczu, *Nasza Przeszłość* 109 (2008), s. 288–290; Bernardo atvejis – čia priedas, Nr. 6.

³⁷J. K u r c z e w s k i, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 3, Vilnius, 1916, s. 6.

³⁸S. C. R o w e l l, Ginčai ir jų sprendimas XV a. Lietuvoje: apgautų pirklių bei nusikaltusių kunigų pavyzdžiai, *Lietuvos istorijos studijos* 20 (2007), p. 9–20.

³⁹I. S k i e r s k a, Źródła do badania praktyk religijnych w średniowiecznej Polsce: Akta sądów kościelnych i kapituł, *Archiwa, Biblioteki i Muzeas kościelne* 87 (2007), s. 174–194. E. K n a p e k, *Akta oficjalatu i wikariatu generalnego krakowskiego do połowy XVI wieku*, Krakow, 2010. Seniausioji išlikusi Krokuvos vyskupijos konsistorijos knyga siekia 1410–1413 metus.

⁴⁰B. U l a n o w s k i, *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, I–III (Kraków, 1894–1902–1908); W. R o l n y, *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima*, I (1482–1489)–II (1490–1498) (Lwów, 1927–1930), t. II, p. 171, užrašas 706 (1491 12 12) byloja apie *Michael de Wylno*, kuris siekia atgauti trijų markių paskolą iš darbininko Jono.

išlikę jokių XV a. oficiolo teismo bylų, tačiau LDK tyrinėtoji nereikia prarasti vilties. Istorikai turi stebuklingą galimybę skaityti Lucko vyskupystės Palenkės Jonavos konsistorijos teismo knygas, iš kurių seniausia esama medžiaga yra nuo XV a. antros pusės.

Palenkės Januvą, kaip vyskupo sostinę, 1465 m. įsteigė (lietuvių kilmės) Lucko (vėliau ir Vilniaus) vyskupas Jonas Lasavičius⁴¹. Miestas kilęs iš Parchovo kaimo, kurį (tarp kitko) 1428 m. Vytautas dovanavo Lucko vyskupui Andriui iš Plonsko. Po 1442–1453 m. totorių puolimų Lucke ordinarijus neberezidavo savo sostinėje, o 1465 m. Andriaus įpėdinis Vilniaus kanauninkas Jonas Lasavičius suteikė kaimui miesto privilegiją ir savo vardą – Janavas⁴². 1818 m. nauja Palenkės vyskupija įsteigta Januve. Po Pirmojo pasaulinio karo ši vyskupystė atnaujinta, o sostas perkeltas Siedlcuosna, kur toliau yra laikomas senasis Lucko vyskupijos archyvas⁴³.

Lucko konsistorijos pirmoje oficiolų teismo knygoje yra 94 numeruoti popieriaus lapai, kurie yra 31 cm ilgio ir 20,5 cm pločio, įrišti į kodeksą su odiniais viršeliais. Tarp septinto ir aštunto lapo įrišti 8 lapai be numeracijos. Užrašai daryti nuo 1469 iki 1516 m., vyskupaujant Martynui Krzczowiczui⁴⁴, Stanislovui Stavskui⁴⁵ ir Povilui Alšėniškiui, nors, kaip mini XVIII a. archyvaras, oficiolų aktai baigiasi 1486 m., vyskupystę valdant Stanislovui Stavskui⁴⁶. Knygoje trūksta pirmųjų lapų – pirmoji byla prasideda nuo antro liudininko parodymų.

⁴¹ T. Demidowicz, Janów Podlaski. Staropolskie miasto – rezydencja biskupów łuckich w XV–XVIII wieku, *Rocznik Białkopodlaski* IV (1996), s. 7–29; R. Mironczuk, Janów Podlaski jako miasto...

⁴² Ten pat.

⁴³ S. Litak, S. Lazar, Materiały Archiwum Kurii Siedleckiej, *Roczniki Humanistyczne* 7 (1958), s. 327–332.

⁴⁴ Martinus Krzczowiczus, lietuvis, pasak Dlugošo, vyskupavo trumpai – 1468 07 04–1475/1476 01 – J. Dlugošii, *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber duodecimus 1462–1480* (sub anno 1467), p. 194: *genere Lithuanus, nobilis de domo Griffonum*. Kartu su vyskupo mitra jis gavo kaip priedą prie atlyginimo Kazimiero Jogailaičio prašymu ir Vilniaus kapitulos kustodo suolą kaip priedą prie atlyginimo – *BP* 7, Nr. 580, p. 175. 1468 06 24 tas pareigas dar ėjo kanauninkas Baltramiejus Svirinkavičius (*KDKDW*, nr 255, p. 294), kuris kaip kanauninkas gavo teisę gauti pilną nuodėmių atleidimą mirties patale – *BP* 7, Nr 541, p. 162. 1476 02 22 šaltinyje paminėtas Andrius, Vilniaus kustodas (*KDKDW*, nr 350, p. 296. Vyskupo Martyno mirties data nežinoma – K. R. Prokop, *Sylwetki biskupów łuckich*, [*Biblioteka Wołania z Wołynia*, t. 20], Biały Dunajec–Ostrog, 2001, s. 36. Nors šis tyrinėtojas spėliojo, jog ordinarijus miręs jau 1470 m., mes iš oficiolo bylų žinome, kad Martinus dar buvo gyvas 1472 11 13 (*ADS*, D 1, I. 27), kad vyskupas gyvas ir po 1475 m. Šv. Velykų – žr. mūsų priedą Nr. 3. Martynas mirė tarp 1475 m. vasaros ir 1476 m. pradžios.

⁴⁵ Stanisławas Stawski, kilęs iš Stavo prie Palenkės Januvo, 1463–1465 m. studijavo Krokovoje; Vilniaus kanauninkas nuo 1478 m. (*KDKDW*, Nr 309); popiežiaus paskirtas Lucko vyskupas – 1483 11 09; mirė apie 1488 m. – K. R. Prokop, *Sylwetki...*, s. 37.

⁴⁶ *ADS*, D 1, I. 1, Acta officii Janoviensis pontificatu Martini de Krzeszowice, Stanisłai Stawski, Pauli ducis Holszanensis ab anno 1469 ad annum 1486 ubi finiuntur acta Stanisłai.

Pirmoji išlikusi knyga pasižymi bylų įvairove. Užrašai įrašyti chronologine tvarka su atskira antrašte, pvz., neretai bylos nuosprendis įrašomas toli nuo liudininkų parodymų protokolo. Ne visi liudininkams pateikti klausimai figūruoja protokolo užrašuose. Dažnai pastebėta, kad žmogus apie kitus dalykus nieko nežino (*aliud ignorat*) [1, 3, 4, 5, 6]⁴⁷. Liudininkams, kurių kartais būta iki penkių ar daugiau, kartojant tą pačią istoriją, notaras trumpina parodymus, įrašydamas tik detales, kurios skiriasi tarp įvykių atkūrimų arba papildo vienas kito variantą: „antrasis... paliudijo teisingai, kaip ir pirmas, kaip buvo tenais smuklėje“ [5]. Užrašuose bylojama tiesiogine ir netiesiogine kalba [3, 4]. Kalbėsena įvairi ir gyva. Lotynų kalbos tekste įterpti originalios lenkų gudų kalbos žodžiai: *popye, namestnik, tholucka, dla uphaly* [5, 7, 4, 6]. Svetimavimo byloje nusikaltėlė pavadinta blogiausia kekše (*pessima... meretrix*), kuri „begėdė, bėga paskui vyrą kaip eržilas paskui kumelę“ [4].

Teismas susirinkdavo pirmadieniais, trečiadieniais bei penktadieniais [2]⁴⁸. Teisman pašaukti liudytojai, uždėję ranką ant evangelijos knygos, turėjo prisiekti (*prestito corporali iuramento*), kad jų liudijimas teisingas. Užrašo antraštėje rodoma, kieno pusėje (*ex parte*) ir kieno prašymu (*ad instanciam*) liudytojai buvo pašaukti. Jų skaičius įvairus. Mūsų priede pateiktuose tekstuose minima iki keturių parodymus davusių abiejų lyčių žmonių. Vis dėlto aišku, kad vyrai davė parodymus iš viešosios erdvės, kai moterys dažniausiai paliudydavo tai, ką matė privačioje patalpoje [4]. Taip pat buvo tikrinamas tokių teismo veikėjų religingumas – ar tais metais jie buvo atlikę pareigą eiti išpažinties ir priimti šv. Komuniją (*confessus, communicat anno presenti*). Galbūt kaltinamųjų pamaldumas tikrintas ieškant papildomo įrodymo, kad jie linkę nusižengti taisyklėms. Svetimavimo byloje skaitome: „Toliau paklausta, ar žino kitką apie juos. „Nieko kito nežinau, tik visą aukščiau paminėtą blogybę; jų gyventa blogai ir ydingai, nepadoriai, šventėse ir vigilijose nedalyvauta, tik visada nepadoriai gyventa gašlume“ [4]. Toje pačioje byloje pirmasis liudininkas, apklaustas, ar matęs juos lytiškai santykiaujant, atsakė: „nemačiau, bet kaip tikriausią tikrovę žinau, kad gašlingai gyvena, nedalyvaudami nei šventėse nei vigilijose“ (kai net sutuoktiniams lytiniai santykiai uždrausti). XV a. jau buvo privaloma dalyvauti ne vien tik sekmadienio apeigose, bet ir pagrindinių švenčių bei jų išvakarių pamaldose, laikantis iš anksto, kur tinkama, pasninko⁴⁹.

⁴⁷ Tekste pajuodintas skaičius kreipia skaitytojo dėmesį į mūsų priede spausdinamus tekstus.

⁴⁸ Kitos nuorodos į teismo dieną – nuor. 20, 21. Apie teismo grafiką – I. Skierska, *Sabbatha sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa, 2008, s. 374.

⁴⁹ Ten pat, p. 19–116; apie lytinių santykių draudimą – p. 469–483. Švenčių išvakarių šventimas Vilniaus vyskupijoje – žr. *KDKDW*, s. 84, 136, 171, 209, 221, 332, 503, 562, 587, 625, 627 *et al.* Vigilijos švenčiamos ir mirusiųjų atminimui: *obsequiis, vigiliis, missarum solemnibus animae meae dignabunt subvenire* (ten pat, Nr 360, p. 420).

Iš čia publikuotų pavyzdžių matyti tam tikra teismo nuožiūra prisaikdinant įvairių socialinių sluoksnių žmones. Pvz., 1485 m. Bielsko dešimtinių byloje neminėta, ar du iš trijų didikų davė priesaiką (įrašyta, jog jie davė parodymus: *deposuit*), o pirmasis, Bielsko burmistro pavaduotojas, paliudijo „be priesaikos, nors yra pasiruošęs prisiekti, jei taip būtų reikalaujama“ [7]. Vis dėlto reikia pripažinti, jog šiuo atveju liudininkai davė parodymus apie istorinę tradiciją, o ne apie nusižengimus arba nusikaltimus.

Liudininkai klausiami, iš kur jie žino apie faktą, įvykį: nustatyta, kad reikalas įvyko *palam*, „viešai“ arba „tikrai žinau, o asmeniškai girdėjau, kai...“ Klausiama, kaip jie atsidūrė įvykio vietoje (ėjau miškan, malkų kirsti, Ona Martyno žmona buvo išjojus pas giminaičius, o man teko užėti į jų namą, kur mačiau, buvau toje vietoje dėl to, kad esu brolijos pirmininkas). Siekiant papildomų įrodymų, liudininkai klausiami, kokiais drabužiais veikėjai apsirengę: Martynas nešiojo raudoną tuniką, o moteriškė – marškinėlius ir *tholustka*; Martynas apsirengęs marškinėliais ir *fartnelis*, o moteriškė – marškinėliais bei *tholustka* [4]. Ginče su klebonu darbininkas Petras dėvėjo juodą tuniką, o kunigas „apsirengęs tunika, neatsimenu kurios spalvos...“ [5].

Oficiolo teismas, kaip ir kitų viešų pareigūnų teismai, mums nušviečia laikotarpio ir vietinių žmonių laiko supratimą⁵⁰. Teismo aktai datuojami pagal dieną ir mėnesį (pvz., penktadienis lapkričio 13 d. [2]), metai įrašomi tų metų užrašų pradžioje. Liudytojai atsimesna įvykius pagal kalendorines šventės arba ne – „vieną dieną, neatsimenu kokią (Mykolas iš Januvo), nežinau, neatsimenu kurią dieną, po Velykų Šv. Jokūbo arba tą sekmadienį, kai pylimas buvo sunaikintas“. Tikslus laikas atsimenamas kaip „pavakarėje – *in crepusculo noctis* (laikas, kai žmones jau būna prisigėrę – *tempus ebriosum*, jau buvo vėlu, o mes šiek tiek įkaušę“ [6]). Taip pat orientuojamasi į religinių apeigų tvarkaraštį: buvo po Velykų, neatsimenu, kurią dieną, vakarinių pamaldų laiku. Duodami parodymus apie ilgametę tradiciją (pvz., mokesčių mokėjimo atveju) Bielsko miesto pareigūnai fiksuoja praktiką pagal savo gyvenimo įvykius, valdovo veiksmus: 9 metai iki vedybų, paskui per 20 metų iki šios dienos; nuo tada, kai dabartinis mūsų viešpats, Lenkijos karalius Kazimieras atvyko pasiimti LDK sosto, kitas atsimesna Vytauto laikus [7]. Teisė laidotis Sterdynios bažnyčioje datuojama tiksliai – prieš 23-jus metus arba keturių klebonų kadencijas [1].

Dažnai tiriami ginčai, susiję su asmeniniais santykiais, nes pagal įstatymus santuokos reikalus spręsti turėjo Bažnyčios teismai⁵¹. Skaitome apie sulaužytas sužadėtuves, apie iš karaliaus dvaro pagrobtos jaunos panelės likimą⁵². Tam tikroje parapijoje kilęs maištas, *rebellio*⁵³. Yra skundų dėl kunigų sugulovių – vienoje 1471 m. byloje tarno

⁵⁰G. Myśliwski, *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni*, Warszawa, 1998.

⁵¹Plg. Lvovo konsistorijos bylas – A. Książkiewicz, *Sprawy małżeńskie...*, s. 287–302; M. Delimata, *Wiarołomni mężowie przed polskimi sądami kościelnymi*, *Nasza Przeszość* 104 (2005), s. 247–258.

⁵²*ADS*, D 1, l. 53 – sponsalia; l. 76v – mergos grobimas.

⁵³*ADS*, D 1, l. 79v.

giminaitis liudijo apie kunigo santykius su virėja Kotryna, kitur sužinome apie merginą, kuri esą buvusi padori, kol nekrito kunigui į akį⁵⁴. 1472 m. lapkričio 13 d. vyskupas Martynas geraširdiškai barė Pilavos kleboną Steponą dėl santykių su sugulove, kuri jam pagimdė, be dviejų dukterų, ir sūnų, dėl ko kunigas turėjo atsilyginti pagal kanonų teisę, ordinarijui grįžus iš Lucko [2]. Viena sugulovė buvo atskirta nuo sakramentų už tai, kad praėjus 40 dienų po nesantuokinio vaikučio gimdymo atėjo bažnyčion dvasiškai apsivalyti ir gauti palaiminimą kaip eilinė ištekėjusi motina⁵⁵. Net paklydėlės gali būti religingos (arba dėkingos už saugų gimdymą). Neretas atvejis – svetimavimas. Įdomu, kad tokiose bylose žmona turėjo galimybę paduoti vyro sugulovę į teismą [4].

Į konsistorijos knygą vyskupijos notarai įrašė ne vien tik bylas apie santuokinius, turto (ypač dešimtinės mokėjimo; tiksliau, to mokesčio nemokėjimo, viename lape rašoma apie ginčus dėl arklio⁵⁶), ir „dvasinius“ reikalus (kas kada gali priimti šv. Komuniją, kunigas reikalauja mokesčio už dvasines paslaugas, arba bajoras, pakeitęs savo parapinę priklausomybę, susiginčijęs su klebonu dėl dešimtinės)⁵⁷. Paminėti tokie viešo gyvenimo įvykiai kaip valdovo atvykimo į miestą šventės finansavimas. 1475 m. balandžio 7 d., penktadienį, užfiksuota, kaip Brastos augustinijonų vienuolyno prioras Jonas vyskupui mokėjo 6 markes ir 4 grašius karaliaus atvykimui Brestan daliniai funduoti⁵⁸. Tokie iškilmingi valdovų atvykimai liko žmonių atmintyje. 1483 m. Bielsko burmistras datavo dešimtinės mokėjimą nuo Kazimiero Jogailaičio atvykimo užimti sostą⁵⁹.

⁵⁴ 1471 09 11 vyskupo nuosprendis dėl virėjos Kotrynos ir kunigo – ADS, D 1, l. 17, 17v bei 18; padori mergina suklaidinta dvasininko – l. 35.

⁵⁵ ADS, D 1, l. 49v-50

⁵⁶ Apie dešimtinę, žr. pvz., 1485 m. bylą dėl Bielsko mokesčio, čia priede Nr. 7; arba Grzymalos ginčą – žr. nuor. 51; dėl arklio – ADS, D 1, l. 42.

⁵⁷ ADS, D 1, l. 37, 42r-v (čia priedas Nr. 3, 5), 46v. Parapijos pakeitimas (ir klebono dešimtinės praradimas) – ten pat, l. 41 r-v.

⁵⁸ ADS, D 1, l. 36: *Die veneris vii aprilis [1475] Religiosus Johannes prior de Bresth... 6 marc. grossorum, 4 grossi... super felicem adventum domini regis in Bresth.* Dluogošas mini, jog 1475 m. sausį Kazimieras keliavo iš Radomo (kur karališkoji šeima šventė Kalėdas) Lietuvon – J. D l u g o s s i i, *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber duodecimus 1462–1480*, wyd. D. Turnowska, Kraków, 2005, s. 350; 01 28 jo būta Brastoje – ten pat, p. 558, nuor. 5. Apie tokius džiaugsmingus valdovo atvykimus ir dvasininkų vaidmenį juos rengiant žr. S. C. R o w e l l, *The Joyous Entry of Casimir I and IV into Lithuanian and Polish Cities, Lithuanian Historical Studies 11* (2007) ir M. K o c z e r s k a, *Jak duchowieństwo krakowskie witało króla i królową w XV wieku?, Ecclesia-cultura-potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa. Księga ofiarowana Siostrze profesor Urszuli Borkowskiej OSU*, red. P. Kras ir kt., Kraków, 2006, s. 477–485. Apie 1410 m. augustinijonams Brastoje (Švč. Trejybės) vienuolyną fundavo Vytautas – T. M. T r a j d o s, *Kościół katolicki...*, s. 91–92.

⁵⁹ Žr. priedą Nr. 7. Apie Kazimiero 1440 m. iškilmingą kelionę nuo Krokuvos iki Vilniaus J. Dluogošas pastebi, kad *estimatus est de electis militibus plus quam duo millia hastatorum habuisse. Ex Lublin versus Brzeszcze processit, deinde in Bielsko et cum stationes suas circa fluvium Swisslocze ageret...* – J. D l u g o s s i i, *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber undecimus et liber duodecimus 1431–1444*, red. D. Turnowska i dr., Warszawa, 2001, s. 252.

Kristaus Kūno garbinimas ir visuomenės prestižas

Pateikus pirminį šio vertingo šaltinio apibendrinimą, verta nuodugniau peržiūrėti keletą įdomesnių bylų.

Liudytojai pašaukti iš gerbiamo Petro, Sarnakų klebono, pusės, pareikalavus Povilui iš Ploskovo.

Pirmasis liudininkas Baltramiejus iš Rosma dom [?], pašauktas, prisiekdintas *ir t. t.* paliudijo: Iškilmingų Šv. Velykų Didįjį Šeštadienį, kol Sarnakuose klebonas dalijo šv. Komuniją liaudžiai, atėjo gyventojas Povilas iš Ploskovo, norėdamas priimti Kristaus Kūno, bet klebonas [Petras] atsisakė jam Jį suteikti. „Ponas tau neduos Kristaus Kūno, nes tikrai nežinai išgelbėjimo pagrindų“. Jis prabilo: „Juos žinau, bet tik lietuviškai“. Jam klebonas atsako: „Gerai, jei juos žinai, nors ir lietuviškai; tada Kristaus Kūno tau neatsakysiu, bet eime su manimi pas Motiejų Sarnackį, kuris tikrai moka lietuvių kalbą.“ Tas pats Povilas nepanoro eiti, o pakilęs prabilo garsiai ir grasino kunigui rankomis, skelbdamas „Pone klebone, dėl to turėsi reikalų su manimi pas vyskupą“. Apie kitus dalykus nieko nežino.

Antrasis liudininkas Jokūbas iš Kulitono, pašauktas, prisiekdintas *ir t. t.* paliudijo taip kaip pirmasis liudininkas *iki* „garsiai reikalaudamas atsisteisimo, atsikeldamas, grėsmingai pasakė „Klebone, dėl to turėsi reikalų su manimi pas vyskupą“, pagaliau atėjęs prie krikštyklos, paėmęs mažą kirvuką į rankas grasino klebonui ir todėl jis ieškojo manęs mano namuose, pažadėdamas man atsilyginti darbais, jeigu neduočiau parodymų apie jį šioje byloje [3].

Ši 1479 m. byla mus domina ne vien savo gyvu pateikimo stiliumi⁶⁰. Įvykius aprašo du liudininkai bajorai. Pagrindinis veikėjas Povilas iš Ploskovo, kaimo, kur gyventojai mokėdavo dešimtinę Sarnakų klebonui⁶¹. Klebonas rimtai ir tvarkingai aptarnauja savo aveles. Ateina parapijietis, kuris teigia išmokęs tikėjimo pagrindų lietuvių kalba⁶². Galbūt jis meluoja, bet buvo įmanoma, kad žmogus būtų gavęs tokias žinias ta kalba, ir nors vienas parapijos globėjų, ponas Motiejus iš Sarnakų, Mielniko teisėjo ir bažnyčios fundatoriaus Andriaus Zarembos sūnus, suprato lietuvių kalbą. Parapijiečių būta jautrių kunigo kalbėsenai, kaip matome viename ginče tarp kunigo su vikaru ir bendruomenės nario, kai dvasininkai pradėjo tarpusavyje šnekėtis lotyniškai. Pasaulietis trenkė klebonui, tardamas jam: „Pone Martynai, ką darote? Nekurkite

⁶⁰ Gal verta pastebėti, kad lotyniški žodžiai *minas incutere* – grasinti, kurie vartoti čia, pirmo paliudijimo vertime, yra poeto Ovidijaus frazė. Jie spalvingesni už paprastą *minari* (vartotą antrame tekste).

⁶¹ 1471 m. Sarnakų klebonas Mikalojus bylinėjosi su ponu Grzymala Puczyckiu dėl Ploskovo dešimtinės, kuri atseit buvo mokėta jau 40 metų – T. J a s z c z o l t, Fundacje kościelne..., s. 42; ADS, D 1, l. 4, 21, 36v, 40v, 71.

⁶² Standartinis aprašymas – *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 99–100. Apie šį reikalą rengiamas atskiras straipsnelis.

karo lotyniškai⁶³. Pagal teismo knygos antraštę byla pradėjo Povilas (kaip jis klebonui buvo grasinęs), bet liudininkai kalbėjo klebono naudai. Tai, kad LDK Bažnyčia rūpinosi savo tikinčiųjų, ypač rusėnų atsivertėlių, „Tėve Mūsų“, „Sveika Marija“, ir „Tikiu į Dievą“ (Apaštalų tikėjimo pažinties variantu) maldų žinojimu, matoma iš XV a. LDK rusėnų rankraščio, kur lotynų tekstai įrašomi kirilica kartu su vertimu į rusėnų kalbą⁶⁴. Šios maldos vadinamos *salutis necessaria*, būtinos žmogaus gelbėjimui. Kitur mūsų rankraštyje matoma, kaip teismas kreipė dėmesį į liudininko maldų žinojimą. Kožuchovo bei Paprotnios klebonų ginče dėl dešimtinės dalyvavo didikas Jokūbas iš Strasų, kuris esą *scit necessaria salutis, oracionem Pater noster, Ave Maria, Credo*⁶⁵.

Kaip žinia, katalikams privaloma eiti išpažinties ir priimti šv. Komuniją mažiausiai vienąsyk per metus, pageidautina per šv. Velykas. Viduramžiais šios pareigos atlikimas buvo akylai stebimas. Bažnyčios teismuose klausama, ar liudytojai yra *confessi, communicati*, kaip ir matome Lucko aktuose [4, 5, 6]. Kitoje byloje matome, kaip rimtai kunigai ir tikintieji žiūrėjo į sakramentus (panašai kaip Povilas iš Ploskovo). Sakramento teikimas kunigams suteikė galių visuomenėje. Priimti sakramentą galėjo būti ne vien tik sielos išgelbėjimo, bet ir žmogaus visuomeninio prestižo reikalas: viena kaimo moteriškė gavo Kristaus Kūną, o kita – ne. Jos vyras tai vadino sakramento vagyste:

Pirmas liudininkas darbininkas Petras, Ostrožanų smuklininkas, pašauktas, prisiėdintas ir t. t. paliudijo: „Nei žinau, nei atsimenu, kurią dieną, po Velykų, vakaro maldų metu čia atėjo klebonas, ponas Jonas iš Ostrožanų, apsirengęs neatsimenu kurios spalvos tunika ir, kaip teigia, vyrai tuomet gėrė pas mane pagal smuklės paprotį. Tuoj pat atsikėliau ir kiti geri vyrai taip pat atsikėlė kleboną pagerbti su alaus bokalu ir tuojau Petras pasakė gerbiamam klebonui apie reikalą: „Gerk, pone klebone“. Dar kartą pasakė „Gerk gi, *popye*, arba supyksiū, nes Jūs su Gymčina pavogėte sakramentą, dėl to, kad jai suteikei sakramentą, o mano žmonai ne, lyg ta būtų geresnė už mano pačią“. O klebonas prabilo: „to niekadros neirodysi, kad aš sakramento vagis. Aš mokau ir aiškinu, kas ir kaip turi ateiti priimti komuniją, kaip žmogui derėtų daryti pagal sąžinę ir t. t.“ O geriems vyrams užprotestavus, jis juos paliko ir įėjo į kambarį, o pasėdėjęs truputį kambaryje jis nuėjo namo. Paklaustas, kokiais drabužiais Petras tuomet buvo apsirengęs, jis atsakė, kad juoda tunika, kurią kaip visada dėvi lauke. Kitų dalykų nežino. Ėjęs išpažinties, priėmęs šv. Komuniją šiais metais.

Antrasis liudininkas, darbininkas Andrius iš Ostrožanų, pašauktas, panašiai prisiėdintas, davė teisingus parodymus kaip pirmasis, apie tai, kaip buvo tenais smuklėje. Ėjęs išpažinties, priima šv. Komuniją.

⁶³ ADS, D 1, l. 44v-45: „Domine Martine, quid facitis? Nolite gwarras facere in latino“ sibi dixit.

⁶⁴ J. Verkholtsev, Obieg tekstów katolickich wśród prawosławnych Rusinów (XV–XVI w.), *Przestrzeń religijna Europy środkowo-wschodniej w średniowieczu / Religious Space of East-central Europe in the Middle Ages*, red. K. Bracha, P. Kras, Warszawa, 2010, s. 368–371.

⁶⁵ ADS, D 1, l. 41.

Trečiasis liudininkas bajoras Mikalojus iš Požčynų, pašauktas, panašiai prisiekdintas, davė teisingus parodymus kaip pirmasis. [5]

Ginčas smuklėje įvyko po Velykų. Tikriausiai Petrienei atsakyta šv. Komunijos per Velykų šventes, o tokiu būdu jos statusas kaime ižeistas. Kunigą galima apkaltinti sakramento vagyste dėl to, kad jis atėmė iš Petrienės jos galimybę gėrėtis jos teise pilnai dalyvauti krikščionių bendruomenėje, kaip vagis neleidžia savininkui gėrėtis savo teisėta nuosavybe. Tuometinėje Anglijoje priimti šv. Komuniją Velykų metu laikyta teise, priklausymo suaugusių bendruomenei ženklui⁶⁶.

Smuklės ir kunigai

Peržiūrėjus konsistorijos bylas, į akis dažnai krinta žodžiai *taberna*, *tabernatorius* (smuklė, karčema, smuklininkas). Viduramžiais smuklės atliko ne vieną funkciją. Smuklininkai suteikdavo maisto, gėrimų (kuriuos patys gamindavo, jeigu turėjo tinkamą leidimą) ir nakvynę; jie rinkdavo maito mokesčius, grynindavo pinigus (pakeisdami įvairios vertės monetas) bei prekiaudavo druska ir kitais daiktais. Nors pagal vokiečių teisę smuklė dažnai teikė kaimo seniūnui dalį pajamų, tačiau buvo leidžiama statyti karčemą, laisvą nuo tokios duoklės prievolės. Smuklė, kaip ir bažnyčia, buvo kaimo židinys tiesiogine ir netiesiogine prasme. Ten kaimiečiai švęsdavo vestuves, o dvasininkai kartais ten rengdavo teismus. Savo 1320 m. statutuose Krokuvos vyskupas Nankeris paskundė prelatus-teisėjus, jų pavaduotojus ir kaimo dekanus, kurie vedavo teismus smuklėje⁶⁷. Smuklininkas buvo svarbus ir gerbtinas bendruomenės narys.

Formaliai kunigams buvo uždrausta lankytis smuklėse⁶⁸. Tai savaiame suprantama, nes karčema – nuodėmėms nesvetima vieta. Kaip mini vienas mūsų liudininkų, Ostrožanų smuklininkas: „tuomet vyrai gerė pas mane, kaip yra paprotys smuklėje“. Tokioje aplinkoje nesunku įsivelti į konfliktus, kaip žinoma ne vien iš to pavyzdžio, bet ir iš daugelio žmogžudysčių bylų, kurias XV a. antroje pusėje kunigai pasiuntė Romon popiežiaus sprendimui. Smuklėse ne vienas klebonas bendravo su vietiniais bajorais⁶⁹. Pagal XVI a. Mazovijos statutus, bajoras, muštas smuklėje ne turgaus metu,

⁶⁶ E. Duffy, *The Stripping of the Altars. Traditional Religion in England 1400–1580*, second ed., New Haven–London, 2005, p. 94–95.

⁶⁷ I. Cieślowa, Taberna wczesnośredniowieczna na ziemiach polskich, *Studia wczesnośredniowieczne* 4 (1958), s. 158–222, ypač p. 199, 204, 212–213, 217–220. Nankeris: *consuetudinis perversitas in plerisque dyocesis nostre locis, ut quidem prelati iudices ecclesiastici et eorum vices gerentes et presertim decani rurales causas querulencium audiunt et iudicant in tabernis*, ten pat, p. 218. Žr. taip pat I. Skierska, *Sabbatha sanctifices...*, p. 344–349.

⁶⁸ J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków, 2002, s. 32–39.

⁶⁹ S. C. Rowell, Ginčai ir jų sprendimas...

įkaušęs nuo alaus su valstiečiu, neturėjo galimybės skųstis dėl savo nelaimės teisme⁷⁰. Ostrožanų karčemoje, smuklėje kilo konfliktas tarp kunigo ir darbininko dėl galimybės priimti šv. Komuniją. Ta įstaiga stovėjo parapijos bažnyčios žemėje⁷¹. Daugelyje vietų smuklė priklausė bažnyčiai, kaip jos fundacijos dalis. Pirmosiose savo fundacijose (1387–1391 m. Lydoje, Obolcuose ir Bistryčioje) Jogaila suteikė smuklę dvasininkų išlaikymui⁷². XV a. viduryje J. Długošas teigia, kad klebonas kasmet galėjo gauti tarp 1 ir 3 gryvnių (markių) pajamų iš karčemos⁷³. Apie pajamas, gautas iš karčemų, galima lengviau suprasti, peržiūrėjus Lietuvos metrikos sudėtyje išlikusias Kazimiero Jogailaičio suteikčių knygas – šiais pinigais valdovas apmokėjo savo sąskaitas, teikė dovanas dvariškiams ir kitiems tarnams⁷⁴. Dažnai paparinės bažnyčios steigėjai arba vienuolyno globėjai, ypač valdovas, leido klebonams statyti laisvas smukles arba jiems teikė teisę gauti pajamų iš smuklės. Jano Fijałeko ir Władysława Semkowicziaus publikuotuose Vilniaus vyskupijos dokumentuose smuklės dažnai minimos⁷⁵. Kaip pavyzdžius galima cituoti 1445 m. Kazimiero Jogailaičio privilegiją Pinsko pranciškonams, kuria jis suteikė leidimą statyti laisvą smuklę; 1449 m. valdovas leido Naugarduko klebonui statyti laisvą smuklę bažnyčios sklype, kur smuklininkas galės gaminti ir prekiauti midumi bei kitais gėrimais. Tam, kad Vilniaus katedros mokytojas galėtų išsilaikyti, Kazimieras užrašo papildomus 8 kapus grašių iš miesto smuklių kasmet, įsakydamas savo muitininkui, surinkus duoklę, pirma ir laiku išmokėti pinigus mokytojui. 1437 m. Petras Račkus Stracevičius suteikia bažnytinei smuklei, *taberna ecclesiastica*, amžiną alkoholio monopoliją Polonkoje. 1503 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis patvirtino trijų Vitebsko kleboninių smuklių (*thabernae plebanales*) privilegiją, kuria kitiems uždrausta prekiauti alkoholiu – nelegalūs pardavėjai turėjo mokėti šimto rublių baudą. Dvidešimt metų anksčiau suteiktą Vilniaus pranciškonams Kenoje paliudijo vienuolyno smuklininkas Adomas⁷⁶. 1533 m. kilus konfliktui tarp Vilniaus

⁷⁰ *Iura Masoviae terrestria, Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego*, red. J. Sawicki, t. 3, Warszawa, 1974, s. 274–275, § 14.

⁷¹ *duos mansos in quibus fundata est ecclesia cum horto, ex opposito ecclesie et taberna in dotalio ecclesie. Solum nos Bartosius in eodem dotalio ecclesie pro nostra taberna arcam servamus*, E. B o r o w s k i, *Sanktuarium Matki Bożej w Ostrożanach*, Drohiczyn, 1986, s. 46–47.

⁷² *KDKDW*, p. 17, 19, 33.

⁷³ I. C i e ś l o w a, *Taberna wczesnośredniewieczna...*, s. 220, cituojant jo *Liber beneficiorum*.

⁷⁴ *Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 3 (1440–1498), Užrašymų knyga 3*, par. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 43, 88, 89; *Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 4 (1479–1491), Užrašymų knyga 4*, par. L. Anužytė, Vilnius, 2004, p. 181–182, kur nuorodos į įvairių miestų karčemas užima daugiau nei vieną rodyklės stulpą.

⁷⁵ *KDKDW*; žr. neseniai išleistas rodyklės į tą tomą – *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej, tom I (1387–1507), Indeksy*, wyd. W. Filipczyk ir dr., Kraków, 1994, s. 212.

⁷⁶ *KDKDW*, nr 181, s. 207–208; nr 194, s. 217–219; nr 208, s. 235; s. 171; s. 676; s. 390.

miesto tarybos ir katedros kapitulos dėl atseit nelegalios prekybos brangiais vynais ir duona, kanaanikai atskyrė kelis miestiečius nuo Bažnyčios, teigdami, kad tokią galią jiems suteikė vyskupo Motiejaus raštai⁷⁷.

Iš parapijos brolijos gyvenimo: garbė, smurtas ir bausmė

Iš LDK katalikų gyvenimo istorijos gana daug žinome apie brolių narystę ir bažnyčių steigimą–fundavimą, palyginus su kitomis galimomis temomis. Šitie reikalai atspindi ir teismo bylose. Paimkime du pavyzdžius iš 1471 ir 1479 m., kuriuos publikuojame priede (Nr. 1, 6). Apie 1448 m. Sterdyne bažnyčią fundavo Briksus iš Chandzyna⁷⁸. Kaip steigėjas jis davė teisę laidotis bažnyčioje Chandzyna gyventojui Mykolui, kuris prisidėjo prie šventyklos statybos, ir jo įpėdiniams. Nežinoma, ar Mykolas ir Briksus buvo giminaičiai. Pasak Briksaus sūnaus Stanislovo Taboro, galimo būsimo Vilniaus vyskupo Alberto Taboro giminaičio, Briksus taip nusprendė, nes Mykolas su sūnumis Jonu ir Jokūbu pastatė zakristiją ir choro vietą (pasak kito liudininko, Mikalojaus iš Sterdyno, tai trečdalis esamo pastato), tam reikalui duodami vieną kapą grašių ir jautį bei mokėdami atlygį dailidėms (pagal Mikalojų, vienam dailidei). Trys Sterdyno klebonai gerbė šį sutarimą, o ketvirtas (Mikalojus⁷⁹) jį sulaužė; Mykolo sūnus Jonas ieškojo šeimos teisių patvirtinimo. Amžina turto suteiktis nebuvo savaime ilgametė.

Našylove buvo sukurta brolija, kuriai be kitų narių priklausė bent penketas didikų [7]. Kurdami savo bendriją, steigėjai nusprendė, kad niekas (kaip pataria Šventasis Raštas) neduos kito nario į žemės teismą, o kilus ginčui, viskas bus išspręsta pačioje brolijoje. Vieną lemtingą sekmadienio pavakarę brolis Andrius iš Našylovo ketino išeiti iš brolijos patalpų, o kiti pradėjo raginti jo žmoną perduoti ginklus. Jonui Drosthui iš Čircyno ji davė kardą, o kitam (Leonardui iš Našylovo) kitą, nežinomą ginklą. Abu pradėjo ginčytis salėje. Jie atėjo į salę, skūsdamiesi vienas kitu, bet brolijos pareigūnai (*consules*) atsisakė spręsti reikalą, nes buvo per vėlu, o jie jau girti. Padėjus Jono kardą ant jo stalo, pažadėta paskelbti nuosprendį kitą dieną. Leonardas atėjo išklaudyti nuosprendžio, o Jonas ne. Jonui paskirta bauda – vienas akmuo vaško (bažnyčiai), dešimt *coreti* grūdų (brolijai). Visas scenarijus maždaug atitinka Polonkos Švč. Trejybės brolijos įstatus, kai ginčus sprendžia keturi vyresnieji, teisėjai (trys pasauliečiai, vienas dvasininkas); už brolio įžeidimą tekdavo mokėti pusės akmens vaško baudą, už užpuolimą – akmenį vaško bei tris kapas grašių⁸⁰.

⁷⁷ *ob receptum a subditis capituli vimun sublimatum et panes contra constitutionem minores factos sententiis excommunicationis inmodassent* – žr. nuor. 25.

⁷⁸ T. J a s z c z o l t, Fundacje kościelne..., s. 33–34. 1518 m. šis kaimas priklausė Petruui Kiškai.

⁷⁹ ADS, D 1, l. 14v, 21, 25.

⁸⁰ KDKDW, nr 521, d. 624–625.

Išvados

Lucko katalikų vyskupija buvo integrali ir svarbi konfesionaliai mišri LDK dalis, kurios vystymasis padeda geriau suprasti Vilniaus ir iš dalies žemaičių vyskupijų praeitį. Pirmoji išlikusi Palenkės Jonavos oficiojų teismo knyga yra turtingas šaltinis, kuriame atsispindi neeilinė LDK gyvenimo kasdienybė (nes nusižengimas taisyklėms nėra kasdieninis reikalas) ir tuo pačiu bendresni krikščionių gyvenimo aspektai: katalikų, unitų ir stačiatikių tarpusavio santykiai (santuokoje, funduojant bažnyčią, mokant dešimtinę). Matome pamaldumą Dievo Kūno atžvilgiu, apie kurį žinome iš Vilniaus vyskupijos parapijoms pateiktų atlaidos raštų, vyskupų skundų. Dažniausiai kunigai gerai aptarnavo savo avelas ir net Palenkėje buvo įmanoma, kad parapijietis būtų išmokytas tikybos pagrindų lietuvių kalba. Tokia tarsi smulkmena padeda abejoti, ar verta toliau remti seniai pokrikštinę XIX a. kalbinę padėtį bažnyčioje kaip XV a. realybę. Tiesa, ši vyskupija turi savotišką tapatybę, kuria jii tik iš dalies dalijasi su kitomis LDK žemėmis, bet ją ignoruojant, yra sunku suprasti pilnesnį LDK lotynų christianizacijos kontekstą.

PRIEDAS

Siedlce, Archiwum diecezjalne

Sygn. ADS D1: *Acta officii Janoviensis pontificatu Martini de Krzeszowice, Stanislai Slawski, Pauli ducis Holszanensis ab anno 1469 ad annum 1486 ubi finiuntur acta Stanislai* (XVIII a. archyvaro pastaba).

94 numeruoti popieriaus lapai, 31 cm ilgio x 20,5 cm pločio, įrišti į knygą su odiniais viršeliais, tarp 7 bei 8 lapų įrišti 8 lapai be numeracijos. Tekstai nuo 1469 m. iki 1516 m.; pirmasis lapas prasideda *in medias res*; l. 84 nupiešti trijų notarų ženklai.

[1] 1471

l. 24: *Testes inducti ex parte Iohannis Chadzynsky ad instanciam honorabilis Nicolai de Stadinia pro sepultura*

Primus testis Stanus Thabor de Chadzino⁸¹ prestito corporali iuramento *etc* deposuit coram me: „Pater meus palam recognovit, quod Michaeli et posteris eius de Chadzino dedit perpetuam sepulturam in ecclesia Stadinia⁸² sine quovis precio et super hoc eius omnes filii adhesimus, quod Iohannes et Iacobus filii dicti Michaelis construxerunt zacristiam et choram moderne ecclesie et super hoc unam sexagenam grossorum

⁸¹ Chądzyn: T. J a s z c z o ł t, Fundacje kościelne..., s. 34.

⁸² Sterdyn – ten pat, p. 34; funduota iki 1471–1472 m. Priklauso Briksui iš Chandzino, Stanislovo Taboro tėvui.

et bovem idem Michael pro constructione dicte ecclesie dedit et expensas carpentarij dicte ecclesie et hec contracta iam quatuor plebani antecessores presentis firmiter tenebant sed modernus tamquam rumpit et destruit nescio quo modo et hinc iam sunt xxiii anni. De alijs ignoratur.

Secundus testis Nicolaus de Studiva prestito corporali iuramento *etc.* deposuit: „Scio pro certo \et personaliter audivi// quando Briccus pater Thabor dedit Michaeli perpetuam sepulturam sine quocunque precio et posteris ipsius obtentu huius. Idem Michael cum Johanne et Jacobo filijs suis terciam partem ecclesie moderne elaboraverunt et construxerunt et unam sexagenam grossorum et bovem pro constructione eiusdem ecclesie dederunt et expensas carpentario et hoc contractum iam quatuor plebani antecessores presentis fuerunt et tenebant, sed modernus tamen rumpit et desoluit nescio quo modo et hinc iam sunt xxiii anni. Alys ignoratur.

[2] 1472 11 13

l. 27

Die veneris xiii mensis novembris Reverendus in Christo pater Martinus⁸³ Dei gratia episcopus luceorensis benigniter castigavit honorabilem Stephanum plebanum de Polwy⁸⁴ pro quadam sententia suspectu meretricinio cum qua, ut fertur, ipsum duas filias et filijs procreasse, si correctione et per amplius servaverunt extunc firmiter iuxta statuta provincialia per nos penitencia de huiusmodi autem excessibus sue licencie canonica expurgacione post felicem adventum nostrum de Luck^{85a} expietur,

[3] 1475⁸⁶

l. 37: *Testes inducti ex parte honorabilis Petri plebani de Sarnaky ad instanciam Pauli de Ploskovo*

Primus testis nobilis Bartholomeus de Rosma domo citatus, iuratus *etc.* deposuit: Magno Sabbato solemnus Pasche, dum plebanus in Sarnaky⁸⁷ communicabat populum, veniens incola Paulus de Ploskovo⁸⁸ circa voluit Corpus Christi suscipere, sed plebanus ei denegat „Dominus tibi Corpus Christi non dabit quia salutis vere necessaria

⁸³ Martynas Kruczwiczius, 1468–1483 m., lietuvių kilmės Lucko vyskupas – K. R. Prokop, *Sylwetki biskupów...*, s. 36.

⁸⁴ Pulva (dabar Lietuvos Vysokis) – žr. *Bažnyčios istorijos studijos*, II tomas, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, sud. V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, Vilnius, 2009, Nr. 2399, p. 395.

^{85a} *Iluc.*

⁸⁶ Pagal l. 36r įrašytą datą.

⁸⁷ Sarnakai, kaimas 129 km į rytus nuo Varšuvos, prie Palenkės Sokulovo.

⁸⁸ Ploskuvai, Palenkės kaimas, 3 km nuo Sarnakų, XV a. kaimo gyventojai mokėdavę dešimtinę Sarnakų bažnyčiai. T. J a s z c z o l t, *Fundacje kościelne...*, s. 41–42.

ignoras“. Et ille: „Scio sed modo lythwanico“ Cui plebanus“ „Bene si scires modo lytwanico, Corpus Christi non negabo, sed eamus coram Matthia Sarnaczsky, qui vero scit ydioma lytwanicum“; idem Paulus noluit et surgens alta voce prorumpens, ita manu minas incuciens declarando dixit: „Domine plebane fias tu mecum pro ista circa episcopum“. De aliis ignorat.

Secundus testis Jacobus de Culitono citatus, iuratus *etc* deposuit actum ut primus, tamen insuper alta voce pro penis et elevando minas incutiendo dixit: „Plebane fias mecum pro isto circa Episcopum“; demum accedens ad fontem securellum accipiens in manum minabatur plebanum et itaque me petiit in domo mea, promittens mihi laboribus demerere, quod super ipsum quam citatus in hac causa non protestarem.

[4]

l. 38: *Testes inducti ex parte Anne Martinissa ad instanciam Anne Durnowa et hic in causa adulterii*

Primus testis providus Michael Cancinis de Janowo⁸⁹ citatus, iuratus *etc* deposuit: Una dierum et non recolo qua die, vasi propter scindenda ligna in silvam post Mosthky. Ibidem vidi Martinum sutorem euntem in silvam, incontinenti post eum Anna Durnowa et ibi sunt inventi ambo in silva imorari. Statim vidi currentem Annam uxorem predicti Martini sutoris post eos. Providens eam Durnowa irruit super eam de silva et tunc invicem ceperunt percutti, dilaniari, lacerari. Audivi circa et vidi predictam Annam Martini uxorem dicentem Anne Durnowa „Pessima rebes meretrix, non tamen me divorcias cum meo viro in domo, contra curris post eum indignans quasi iumentum post equam et idem Martinus cucurrit ulterius in silvam, ne viderem, et dum inquisitus est, utrum videret eos commiseri carnaliter, respondet „non vidi sed pro scertissimo scio quod habitabat ad ea carnaliter nec festis nec vigilyls participiando“. Et dum inquisitus fuisset in quo pro tunc fuit dictus Martinus, respondet in tunica rubea et mulier in camisia et tholustka. Alia ignorat; confessus et communicat presenti anno.

Secundus testis Katherine Gyeromathkowa citata, iurata *etc* /secundum Martinum cum Durnyowa/. Erant quinque anni ante primum carnis dum idem Anna uxor prefati Martini satoris equitaverat ad parentes contingit me intrare in domum eiusdem Martini satoris et dum apperui stubam vidi eos carnaliter commiseri et statim pro rubore vasi vias et dum inquisita esset in quo tunc fuit idem Martinus, respondit in camisia et in farneli et mulier in camisia et holusthka. Ulterius interrogata esset, utrum scit aliquo de eisdem, „nil aliud scio; vere omnia mala que super male et perverse inhoneste habitatur, nec festis nec vigilyls participiando sed super inhoneste incarnalitate vivendo“. De alys ignorat. Confessa, communicat.

⁸⁹ Janovas ir Mostki, kaimai toliau į pietus nuo Palenkės Jonavos, keliasdešimt kilometrų į šiaurės rytus nuo Haidanuvkos, prie dabartinės Baltarusijos sienos.

Tertius testis Katherina Papkowa citata iurata *etc* deposuit. „contingit mihi intrare in domum Martini satoris in festo Sancti Jacobi et dum intravi palacium conspexi eos conversari et statim pro rubore decessi. Similariter et die dominica dum agger destructus fuit. Similariter vidi eos in domo conversari carnaliter“ et dum inquisita esset in quo pro tunc fuerunt, respondit Martinus in camisia et Durnyowa in camisia et tholusthka et dum ulterius inquiretur, respondit „nil aliud scio“ sive „scio semper inhoneste inhabitatur sicut vir cum uxore non participiando festis vigilyls *etc.*“. Confessa, communicat *etc.*

[5]

l. 42: *Item in alia causa pereundum super scriptum Johannem plebanum de Ostroszany ad instanciam llaboriosi Petri de ibidem*

Primus testis llaboriosus Petrus thabernatorius de Ostroszany⁹⁰ cittatus iuratus *etc* deposuit: „Nescio nec recordor quo dierum post pascha tempore vesperarum venit ad huc plebanus dominus Johannes Ostroszanski in tunica, non recordor cuius coloris, et dum retinet, homines apud me tempore eodem bibuerunt prout moris est in thaberna. Statim surrexi et alii boni homines surrexerunt honorando plebanum cum ciso cervisie et statim Petrus de quo ad propositum dixit ffamoso plebano: ‘Bibe, domine plebane’. Iterum: ‘bibe, *popye* vel mi irasceres, quia es furatus sacramentum cum Gymczyną, quare ei dedisti sacramentum et mee uxori non dedisti, velut ipsa est melior mea uxore’ || Et plebanus dixit: nunquam hoc probabis, quod ego essem fur sacramenti. Ego doceo et informo quomodo quicquam debet accedere, quasi quisquam oneret suam conscientiam *etc* protestatis bonis hominibus et vasi^{91a} ab eis in pallacium et modicum sedes in pallacio vasi domum et dum interrogatus in quo habitu idem Petrus tempore eodem fuit, respondet in quo semper ambulat \in nigra tunica/. Aliud ignorat. Confessus, communicat anno presenti.

Secundus testis llaboriosus Andreas de Ostroszany citatus premissio eidem iuramento *etc* deposuit recte ut primus qualiter ibidem fuit in thaberna. Confessus, communicat.

Tertius testis nobilis Nicolaus de Porzczyzny cittatus premissio eidem iuramento *etc*, deposuit recte ut primus

⁹⁰ Ostrożanę, parapija įsteigta 1450 m., netoli Drohičino, maldininkų vietovė, kur yra stebuklingas Dievo Motinos paveikslas – E. B o r o w s k i, *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 46–47; A. B o s i a c k a, *Religijność na podlasiu w świetle ksiąg cudów z XVI–XVIII wieku*, Warszawa, 2007.

^{91a} in sio *išbraukta*.

[6] 1479

l. 50v: *Testes inducti ex parte nobilis Leonardi de Nasilew ex una et nobilis Johannis Drosth de Czirczyno partibus ex altera et hoc virtute laudi alias dla uphalý.*

Primus testis nobilis Andreas de Naszylowo citatus iuratus deposuit: Nos cum erimus fraternitatem, talem pactum habuimus, quod nullus debuit quemquam citare ad ius terrestre, sed hic in confraternitate debuerit iudicare de omnibus rebus, et cum fuerit interrogatus quo percussio iste facte sunt, Andreas idem respondit, voluerat recedere de fraternitate et hic iam in crepusculo noctis die dominica ceperunt impulsare meam uxorem ut eis traderet arma et uxor eius tradidit Johanni Drosth gladium; alterius vero nescio quod dedit vel quid habuit per manibus et ibi in palacio ceperunt litigari^{92b} venerunt ad stubam ad consules et ibi proposuerunt aduersae et consules hic dixerunt: primo est tempus ebriosum, sed in crastine sentenciabimur vos et ibi gladius positus est circa consules in mensa Johannis Drosth. in crastino vero venit Leonardus ad consules pro sententia finita. Ille vero Johannes non venit et sic sentenciavit consules in eum *\kamy-en/* pondus cere pro ecclesia et decem coretos titrici pro confraternitate. Communicat

Secundus testis nobilis Abraham de Szabli citatus iuratus, deposuit de virtute laudi sic ut primus de percussione ad fuerunt litigati in palacio, venerunt ad nos ad stubam conquerelantes aduersus se. Nos vero non sententis ad crastinam diem dedimus. Ipse vero Johannes non apparuit. Confessus, communicat.

Tercius testis nobilis Nicolaus de Kobylani citatus iuratus deposuit de virtute laudi ut primus sed de percussione nescio, quia sum consul huius fraternitatis tunc in loco sedebam. A quoque venirent ambo conquerulantes aduersus se; nos noluimus iudicare quia sero fuit et aliquo fuimus ebry, ad crastinam diem transtulimus illa et crastino Johannes non apparuit. Alia nescio. Confessus, communicat.

Quartus testis nobilis Nicolaus de Naszylowo citatus iuratus deposuit die dominica, ut primus, de virtute laudi et de percussione fidei.

[7] 1485

l. 83v. *In causa plebani Byelsky pro decimis testes.*

Primus testis providus Mathias proconsul de Byelsko⁹³ sine iuramento, sed paratus erit, si ad hec rogatus, iurare in hec, que deposuit verba professum circa dominum Olechno magistrum coquine pro tempore capitaneum Vilmensem vicesgerens alias *namyesthnyk*⁹⁴: „in dicta Byelsko novem annis et post ducta uxoris in eadem viginti annis et ultra moror usque ad tempus et isti nobiles ffamosi spectabant ad ecclesiam in Byelsk et plebanis dicte ecclesie dennabant.

^{92b} confratris vos *išbraukta*.

⁹³ Palenkės Bielskas.

⁹⁴ LDK virtuvininkas, Vilniaus vaivada (1477–1490), Siemiatyčės paveldėtojas, Alekna Sudimantaitis – R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė...*, p. 297–298.

Secundus testis providus Thomas consul deposuit: A tempore primo, quo serenissimus dominus noster rex Polonie modernus Kazimirus⁹⁵ intravit ad Magnumducatum Lithfanie abtinendum, semper dicti nobiles attinebant et spectabant ad ecclesiam in Byelsko et decimas dabant plebanis dicte ecclesie, et nunquam auditum fuit quod se aliquando a dicta ecclesia alienarent.

Tercius testis providus Nicolaus Stariząb deposuit: dicti nobiles per dominum Stromilo⁹⁶ in ipsa hereditate, que fuit ruthenica, in qua nunc sedent, circa Witholdum⁹⁷ bone memorie. Tandem dum prenominatus magnus dux llithfanie obligavit eos, quod i equum darent de ipsa terra, sed quia non potuerunt ex defectu successoris vendiderunt partem terre huius^{98c} ruthenis et aneys equis pro tribus sexagenis dederunt Witholdo tunc ruthenus ille Olenk terram illam noluerunt dare decimam quibus rex precepit, quod veluti lathinorum terre essent, decimam.

ANEKDOTA EKKLESIASTIKA: 1. OR: EVERYDAY CHRISTIAN LIFE IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA ACCORDING TO THE OLDEST EXTANT FIFTEENTH-CENTURY CHURCH COURT RECORDS FROM THE GRAND DUCHY

Summary

S. C. ROWELL

This article examines the oldest surviving church court records from the Grand Duchy of Lithuania, the First Book of Court records from the Janów Podlaski Consistory Court (Diocese of Lutsk), 1469–1486/1516. The cases studied here are but a small part of the record and were selected for their relevance to common aspects of Catholic life documented in less detail in the records of other Lithuanian dioceses (ecclesiastical endowments, adultery, devotion to the Blessed Sacrament, fraternity membership). They also provide evidence of the Faith being taught, allegedly, in Lithuanian. Seven cases are published in an appendix.

Gauta 2010 m. sausio mėn.

S. C. Rowell – Ph. Dr. Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Kelių monografių, daugelio mokslinių straipsnių lietuvių, anglų, lenkų ir kt. kalbomis autorius. Mokslinių interesų kryptis: XIV–XV a. LDK politinė ir kultūros istorija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

⁹⁵ Kazimieras Jogailaitis, LDK (1440–1492) ir Lenkijos valdovas (1447–1492).

⁹⁶ Povilas Strumila iš Dmošyno (Mazovija) – R. Petrauskas, Lietuvos diduomenė..., p. 295.

⁹⁷ Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas (1492–1430).

^{98c} cuidam *išbraukta*.